

Elżbieta Koniusz

Wyrazy ekspresywne z historycznej Litwy w *Słowniku gwar polskich* Jana Kartowicza

Wyrazy ekspresywne, czyli jednostki leksykalne wyrażające emocjonalne stany osoby mówiącej albo (częściej) określające jakieś pojęcie i jednocześnie sygnalizujące emocjonalne ustosunkowanie do nazywanego zjawiska, a więc łączące w sobie funkcję nazywającą z ekspresywną¹, były już niejednokrotnie przedmiotem różnych analiz i opisów. Bogatą literaturę mają zarówno ekspresywa języka ogólnego, jak i dialektów ludowych, zwłaszcza w zakresie słowotwórstwa². Źródła opisywanego w monografiach, studiach, artykułach, przyczynkach materiału są różnorodne, ale tylko w niektórych z tych publikacji podstawę materiałową stanowi słownictwo ekspresywne zawarte w pracach leksykograficznych, i to przede wszystkim w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego³, rzadziej w słownikach starszych⁴.

Niniejsze opracowanie traktowane jest jako przyczynek do badań słownictwa ekspresywnego w zbiorach leksyki regionalnej i gwarowej XIX wieku, zasygnalizowane

¹ Przyjmuję definicję podaną w *Encyklopedii języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 383. Por. też zawarte tu określenie *ekspresywizmu*, opracowane przez Walerego Pisarkę: *Ekspresywizm* to wyraz nie tylko oznaczający jakiś przedmiot (też cechę lub czynność), ale także wyrażający emocjonalny stosunek do niego (inaczej: mający barwę ekspresywną), s. 76, a także konkluzję Stanisława Grabiasa: „Wyraz pozostaje emocjonalnym znakiem językowym wówczas, jeśli w jego strukturze znaczeniowej oprócz komponentów semantycznych (intelektualnych) tkwi pragmatyczny komponent oceny nazywanego przez wyraz desygnatu” (1981: 79–80).

² Píše o tym A. Kowalska (2001: 291), a potwierdzeniem wypowiedzi badaczki są obszerne wykazy literatury cytowanej i przywołanej w pracach S. Grabiasa (1981), A. Kowalskiej (2001), B. Krei (1969), E. Masłowskiej (1988), S. Warchoła (1974), itd.

³ Rzeczowniki ekspresywne zawarte w SJPDor stanowią podstawę materiałową rozprawy B. Krei (1969), obejmującej najczęściej występujące we współczesnym języku polskim formanty w funkcji ekspresywnej. Z materiału leksykalnego tego *Słownika* korzystał również S. Grabias, por. 1981: 190 (przypis 7).

⁴ Wyrazy ekspresywne zawarte w *Słowniku języka polskiego* tzw. warszawskim, red. J. Kartowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (1900–1927), oraz w *Słowniku gwar polskich* J. Kartowicza stanowią na przykład materiał ilustracyjny w książce S. Grabiasa (1981). Emocjonalizmaty w *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego zajmowała się ostatnio Bożena Matuszczyk (2004: 127–133).

bowiem w tytule „wyrazy ekspresywne z historycznej Litwy” (dzisiejsza Litwa i Białoruś) należą do słownictwa regionalnego, nazywanego w drugiej połowie XIX wieku prowincjonalizmami, wśród których znajdują się również wyrazy gwar ludowych. Zgromadził je uczonej – językoznawca i etnograf – Jan Karłowicz (1836–1903), związany z historyczną Litwą miejscem zamieszkania oraz prowadzonymi przez wiele lat badaniami tamtejszej polszczyzny, zwłaszcza jej odrębności leksykalnych, również poprzez eksplorację terenową (Koniusz 2001, zob. zwłaszcza s. 39–62), a także kultury wieloetnicznej społeczności Wielkiego Księstwa Litewskiego (Koniusz 2005: 149–159). Największy zbiór prowincjonalizmów litewskich, i to w większości materiałów własnych, znanych z autopsji lub zebranych w drodze bezpośredniej eksploracji terenowej, pomieścił Karłowicz w *Słowniku gwar polskich* (dalej skrót: KSGP), z dokumentacją „Ust.[nie] z Litwy” lub z dokładniejszą lokalizacją geograficzną. Jak wykazały badania, taką lokalizację ma w KSGP około 2000 wyrazów i znaczeń (Koniusz 2001: 42–44, 66–68). Zarejestrowane w KSGP wyrazy prowincjonalne były charakterystyczne dla mowy różnych warstw społeczności kresowej, posługującej się różnymi odmianami polszczyzny: 1. tzw. ludową odmianą polszczyzny litewskiej (język zaścianków i okolic – wsi szlacheckich, oraz najczęściej niepiśmiennych mieszkańców miasteczek), 2. gwarową polszczyzną litewską (mowa polskiego, spolonizowanego lub polonizującego się chłopstwa), 3. potoczną odmianą polszczyzny warstw wykształconych (Koniusz 2001: 164–165).

Charakterystyka źródeł KSGP oraz analiza materiału leksykalno-semantycznego wykazały, że prowincjonalizmy nacechowane emocjonalnie właściwe były przede wszystkim dwóm pierwszym odmianom polszczyzny litewskiej. Jak obszerny byłby zestaw tych wyrazów, trudno z różnych względów oszacować. Część bowiem z charakterystycznych dla polszczyzny kresowej zdrobnień, dość licznie reprezentowanych w KSGP, zwłaszcza z deminutywnym przyrostkiem *-k-*, wydaje się pozbawiona potencjału ekspresywności i funkcjonująca jako jednostki neutralne⁵. Brak zaś przy materiale z przekazu ustnego dokumentacji przykładowej (co w przypadku słownictwa historycznego ma duże znaczenie) nie pozwala rozstrzygnąć problemu. Z kolei część wyrazów, jakie skłonna byłabym uznać za emocjonalnie nacechowane, bo według mojego odczucia zawierają negatywne oceny zjawisk, których są nazwami i do których odsyłają w rzeczywistości, nie może być na razie brana pod uwagę, ponieważ wymaga zobiektywizowania sądów, co można uzyskać, stosując metodę diachroniczną, pozwalającą śledzić rozwój procesu ekspresji, a także metodę badań komparatystycznych – zestawienia części materiału zwłaszcza ze słownictwem gwar północno-zachodniej Białorusi. Wskazane byłoby także skonfrontowanie tego słownictwa z analogicznym materiałem współczesnych gwar polskich na Litwie i Białorusi, a będzie to w pełni możliwe dopiero wówczas, gdy zostanie opracowany słownik

⁵ Niektórzy badacze współczesnej polszczyzny przyjmują, że ekspresywność towarzyszy tylko deminutywności w dużej i ciągłej otwartej grupie formantów tworzących tzw. deminutiwa drugiego stopnia, np. *-eczko*, *-ulko*. Takie założenie przyjmuje np. S. Grabias (1981: 65), który powołuje się na prace R. Laškowskiego. Trzeba jednak pamiętać, że deminutiwa KSGP to materiał dziewiętnastowieczny.

tych gwar przez Instytut Sławiastyki PAN w Warszawie⁶. Na obecnym etapie badań można powiedzieć, że wstępną analizą objęto około 15% ustnego przekazu z Litwy. W artykule zaprezentowana zostanie ta część zgromadzonych wyrazów (związanych z określonymi kręgami semantycznymi), których ekspresywność została określona przez autora KSGP lub ustalona w przeprowadzonych już badaniach.

Najciekawszy materiał nacechowany emocjonalnie, najczęściej o zabarwieniu negatywnym, stanowią rzeczownikowe (w większości) określenia ludzi⁷, a wśród tych nazw trzy kręgi semantyczne mają reprezentację zasługującą na uwagę: 1. obejmujące nazwy ze względu na cechę osobowości (psychiczną) albo wyglądu człowieka (cechę fizyczną), 2. zawierające wyrazy związane z przynależnością etniczno-religijną społeczności kresowej, 3. obejmujące nazwy stosunków pokrewieństwa.

W obrębie rozbudowanej klasy słownictwa określającego właściwości psychiczne i fizyczne człowieka dominują wyrazy obraźliwe i potencjalnie obraźliwe – rzeczownikowe przymiotki, obelgi, zawierające silny ładunek emocjonalny ujemny. Emocjonalność części z nich jest cechą obligatoryjną (por. Grabias 1981: 79), innych tkwi w znaczeniu podanym przez autora KSGP (skonfrontowanym – w przypadku zapożyczeń – ze znaczeniem, jakie wyrazy te mają w językach, z których pochodzą), także w ekspresywnej wartości formantów, wreszcie wskazują na nią nieliczne co prawda kwalifikatory (określenia) typu: żartobliwie, ironicznie, z lekceważeniem, wyraz pogardliwy, obelżywy, podane przez autora KSGP, również kwalifikatory występujące w innych zbiorach leksyki kresowej oraz zamieszczone w słowniku gwar północno-zachodniej Białorusi (skrót SBH).

Oto przykłady nazw ze względu na właściwości psychiczne (czasami bez wyraźnej cechy osobowości będącej powodem wzburzenia nadawcy): *hajbak* 'leniuch' I 37, *bezdusznik* 'człowiek bez litości, miłosierdzia' I 68, *bolbotun* 'wiele mówiący, prędko, niezrozumiale i bezsensownie' ib. 104, *boża podszewka* (lekceważące – E.K.) 'określenie człowieka, którego się ma za nic, za byle kogo (który w przekonaniu innych nic nie znaczy)' ib. 109, *brechacz* 'szczekacz, kłamca, oszczerca' ib. 117 (por. Kurzowa 1993: 338 *brechun* i spolszczone *brzechacz* 'ts', np. u Mickiewicza z silnym ładunkiem emocjonalnym), *chanujło* 'prostak, grubianin' ib. 173, *chapun* 'złodziej' ib. 174, *chryja* 'złościca' ib. 204, *chrystusek* '(iron.) obludnik, judasz, jezuita' ib., *chwalibur* 'samochwał' ib. 209, *cielepiej* 'niezdara, niedotęga, niedorajda, safandula' ib. 228, *cybularz / cybulus, cybula* 'niedotęga; dureń' ib. 162, *czmut* 'szalbierz, mamićiel, oszust' ib. 285, *drajdytka* 'srocza, szafirka (z lekceważeniem o pannie)' ib. 365, *dreń* 'lichota, gałgaństwo (o rzeczach i ludziach)' ib. 336, *durnilo* 'durnisko, wielki

⁶ Już po napisaniu niniejszego tekstu (2005) ukazała się praca J. Riegera, I. Masojć i K. Rutkowskiej pt. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006, zawierająca *Słownik polszczyzny gwarowej na Litwie* (ok. 4500 wyrazów z obszaru dzisiejszej Litwy, a materiał porównawczy stanowi tu m.in. słownictwo z KSGP zawarte w pracy: Koniusz 2001). Ponieważ autorzy nie stosują kwalifikatorów wskazujących na ekspresywność wyrazów, to ustalenie ich emocjonalnego nacechowania wymaga m.in. przeanalizowania ilustracji kontekstowych poszczególnych znaczeń i prac porównawczych.

⁷ Określenia przymiotnikowe występujące w tym kręgu semantycznym (np. *języczliwy* 'pyskаты', *nierozhłudzany* 'człowiek tępy, nierozwinięty umysłowo', *garbacieńka, macnupasienka*, itd.) nie są tu (z założenia) przedmiotem opisu.

dureń' ib. 394, *gad / had* 'tyran, okrutnik' II 40, *gałęźnik* 'łotr, wart szubienicy, gałęzi' ib. 51, *głuptak* 'głupiec, głuptas' ib. 91, *horopasznik* 'człowiek gburowaty; biedoklep, niezaradny' ib. 168, *hultajka* 'próżniaczka, leniuch' ib. 196, *jąkajło* 'jąkający się' ib. 242, *jedun* 'żartok' ib. 247, *kryksa* 'dziecko krzykliwe' ib. 490, *lamza* 'magaj, niedołęga' III 7, *lacha* 'wyraz pogardliwy na kobietę gadatliwą' ib. 58, *maniciel*, *manicielka* 'tumaniący, łudzający, oszukujący kogoś' z odsyłaczem do *manich* 'oszust' ib. 111, *sokotucha* 'kobieta ciągle językiem mieląca (*sokocząca* 'gdacząca' jak kura)' V 98, 187, *srajmurek* 'niedołęga' III 471.

Niemniej liczne są peiorativa osobowe stwierdzające jakąś cechę fizyczną ocenianą jako negatywna, chociaż nie zawsze wyraźnie uświadomianą, np.: *bajbak* 'draęal (niezgrabny)' I 37, *baldyga* 'człowiek wielki, niezgrabny' ib. 42, *golec* 'duży cymbał, draęal' II 100, *hołysz* 'golec, biedak, chudeusz' ib. 188, *kapcan* 'niechluj (fuszer)' ib. 305 (wg Kurzowej 1993: 367 wyraz ekspresywny), *każan* 'karzeł' ib. 328, *lampa* 'tłusta, duża, brzydka twarz' III 7, *losza* (o kobiecie pogardliwie) 'klępa, kobyła' ib. 78, *mazepa* 'straszydło, murza (= zamorusany, zabrudzony), potworek (o dzieciach)' ib. 130, *niezgrabota* 'człowiek niezgrabny' ib. 322, *patarocza* 'straszydło, czupiradło, dziwoląg' IV 56, *szkulepa* 'kobieta stara i szpetna' V 303 (wg Walickiego 1886: 370 wyraz obelżywy – „połajanka”, wg Łętowskiego 1915: 286 jest to także określenie 'chudej, starej krowy lub konia').

Z kolei klasa wyrazów związanych z przynależnością etniczno-religijną społeczności Wielkiego Księstwa Litewskiego prawie w całości została zaopatrzona w określenia wskazujące na emocjonalne nacechowanie: żartobliwy, pogardliwie, przewzisko, przedrzeźnianie. Niektóre z tych określeń można uznać za kwalifikatory, częściej jednak – jak się wydaje, a wskazuje na to sposób zapisywania – stanowią one część definicji, podawane zazwyczaj w nawiasie w obrębie definicji spełniają jakby rolę pragmatycznego komponentu oceny nazywanego desygnatu. Ilustruje to następujący materiał: *balaboste* 'żartobliwa nazwa gospodarza lub gospodyni zajazdu żydowskiego' I 41, *bambiza*, *bambizinu*⁸ '(pogardliwie) książdz protestancki i jego żona' ib. 104, *boćwiny* 'żartobliwa nazwa (przezwisko? – E.K.) mieszkańców Litwy nadawana im przez ludność innych ziem': „Podolanie... Litwinów... nazywają żartobliwie *boćwinami*” ib. 109, *farflukter*⁹ 'przedrzeźnianie i pogardliwa nazwa Niemca' (z dokumentacją tylko „Ust. z Litwy”) II 7, *fluk* żartobl. 'Niemiec' (cytując inne źródło, Karłowicz podaje, że ta nazwa najbardziej obrażała samych Niemców) ib. 22, *gieguć* 'przezwisko chłopu mówiącego po litewsku a. z litewska (= słabo po polsku – E.K.)' – przezwisko ludzi, których mowa przypominała charakterystyczny „śpiew” kukulki, lit. *gegūtė* l. 'kukulka' (por. Koniusz 2001: 94), *kartoflannik* pogardl. 'Niemiec' ib. 318, *wrona gierwiucka* 'głupiec, rozdziawiaka, gamoń', tu wyjaśnienie Karłowicza,

⁸ O niejasnym pochodzeniu wyrazu i rozwoju jego znaczenia zob. Kurzowa 1993: 334. Według SW I 189, w którym wskazówki odnośnie do etymologii wyrazów obcego pochodzenia (do wyrazu *Nogiełka*) opracował J. Karłowicz, gwarowe *bambiza* 'ts. jw.' pochodzi ze śląc. *bambizare* 'być nadętym, gadać górnje'.

⁹ Karłowicz odsyła tu do hasła *fluktować* a. *flukterować* 'przeklinać' I 22, por. też w SW II 721 *farflukter* (nieodm.) pog. 'Niemiec' z odsyłaczem do *fluk*, *fluktować*, a to z niem. *verfluchter* dosł[ownie] 'przeklęty'.

że przymiotnik *gierwiacki* pochodzi od miasteczka litewskiego Gierwiaty ib. 76. Nie trudno zauważyć, że najwięcej obraźliwych określeń spośród mniejszości etnicznych na historycznej Litwie mieli Niemcy. Warto dodać, że emocjonalnie nacechowane (pejoratywnie) były też wyrazy określające mowę Żydów i Niemców: *cyba, cybe* ‘koza (przdrzeźniając mowę żydowską)’ I 262, *her-her!* = naśladowanie mowy Żydów: ‘*her-her, her-her*’ (z podaniem także zapisu nutowego!) II 179, także czasownik *harhotać* ‘szwargotać (o mowie Żydów, Niemców)’, z odsyłaczem do *hargotać* a. *chargotać*, a tu cytat: *psy charchotały na dziada* II 169.

Wśród wyrazów określających stosunki pokrewieństwa negatywne zabarwienie emocjonalne mają nazwy dziecka z nieprawego łoża: *bajstruk* I 55, *baltruk* ib. 42, *samosiejek* V 102 objaśnione jako ‘bękart, dziecko nieprawe’, nawet te ze zdrabniająco-spieszczającym przyrostkiem *-uczek*: *bajstruczek, bajstruczka* (r.ż.) I 55.

Jak świadczy przytoczony wyżej materiał leksykalno-semantyczny, wśród nacechowanych emocjonalnie nazw ludzi ze względu na ich cechy psychiczne czy fizyczne, a także przynależność etniczną lub religijną, są wyrazy żartobliwe, ale znacznie częściej obraźliwe, obelżywe, mające charakter przezwisk. Józefa Kobylińska (Kobylińska 1997: 135–136), która badała *expressiva – peiorativa osobowe* (przezwiśka, wyzwiska, wyrazy obraźliwe) w twórczości Władysława Orkana, tak charakteryzuje system analizowanych nazw i ich źródła:

System tych nazw jest bardzo rozbudowany, czerpie się je najczęściej z ułomności i wad człowieka, ze słownictwa nazywającego ludzi nisko stojących w hierarchii społecznej wiejskiej, ludzi nieakceptowanych za ich postawę moralną itp.. a także ze świata przyrody i innych elementów otaczającego świata [...] Często są formą wyładowania przez nadawcę emocji, a nawet agresji. Niewątpliwie wyrastają one z realiów kultury, w której wzrastał „twórca” i użytkownik tych konstrukcji językowych.

Analiza materiału wyekscerpowanego z KSGP i jego konfrontacja z analogicznym w pracy Józefy Kobylińskiej pozwala zauważyć, że mechanizm powstawania opisywanego tu słownictwa ekspresywnego jest podobny, analogiczne, aczkolwiek bardziej złożone są też jego źródła. Nazwy zgromadzone przez Karłowicza powstawały bowiem na terenie wieloetnicznym i wielokulturowym. Stykały się tu i ścierały różne normy ocen moralnych, tworzyły się też różne kryteria wartościowania człowieka ze względu na jego wygląd zewnętrzny, cechy osobowości, przynależność etniczno-religijną, różnie były oceniane upodobania, zwyczaje, mowa społeczności innych nacji, różniły się w pewnym stopniu kryteria oceny otaczającej przyrody, świata zewnętrznego; wreszcie źródłem słownictwa ekspresywnego były współistniejące na tym terytorium języki (dialekty) stojące niżej w hierarchii. Toteż w cytowanym wyżej materiale znalazły się dość liczne zapożyczenia leksykalno-semantyczne białoruskie, litewskie, ukraińskie, niemieckie, żydowskie, np.: *bajbak* (brs. pnz. *bajbak, ekspres. [ywny]*), ‘wielkolud’ zestawione z lit. *baibōkas* SBH I 151–152), *bajstruk* (brs. pnz. SBH I 153 i ukr. *bajstrúk* ‘bękart’), *balaboste* (wg SWO Kar brs. *balabós, balaboska* (ż.), dniem. *balboës* ‘gospodarz domu’ z hebr. *baal ha-baith* ‘właściciel, pan domu’ 28), *bolbotun* (brs. pnz. *balbatún, znieważ.[ający]*), ‘ts (jak w cytowanym wyżej ma-

teriale)', zestawione z lit. *balbatūnas* 'ts' SBH I 157), *cielepiej* (brs. pnz. *čjaljapėj. zniewaž.*, SBH V 389), *czmut* (brs. pnz. *čmut* 'ts' SBH V 423–424), *dreń* (brs. pnz. *dreń* 'ts' SBH II 98), *fluk* pogard. 'Niemiec' (niem. *Fluch* 'przekleństwo', por. SW I 756 oraz w WSNP I 604 *Fluch* 'przekleństwo, kłątwa'), *gieguć* (lit. *gegūtė* 'kukułka'), *had* (brs. pnz. *had / hat* SBH I 400), *horopasznik* (brs. *harapašnik*, por. Kurzowa 1993: 359), *kapcan* (ukr. *kapcan* 'golec. biedak' z żyd. *kapcan* 'biedak. żebrak', Kurzowa 1983: 180, por. etymologię w SWO Kar z nhebr. *gabzān* 'zbieracz; żebrak' 249), *każan* 'karzeł' (brs. pnz. *kažán* 1. 'nietoperz', 2. *przenoś.*[nie] 'niewysoki, złośliwy człowiek' SBH II 358), *kryksa* (brs. pnz. *kryksa* 'ts' SBH II 543), *łacha* (por. brs. pnz. *łacha* 'szmata' SBH II 633), *patarocza* (brs. *pataróča* Kurzowa 1993: 403), *sokotucha* (brs. pnz. *sakatuča. przenoś.*[ne] i *ekspr.*, 'ts' SBH IV 349), itd. Trzeba podkreślić, że w językach, z których zostały zapożyczone, są w większości również nacechowane emocjonalnie, najczęściej ujemnie. Na ich ekspresywny charakter wskazują też zamieszczone w słownikach kwalifikatory (np. w SBH: wyraz znieważający, ekspresywny).

Wyrazy utworzone na gruncie polszczyzny litewskiej mają często charakterystyczne dla tej odmiany języka formanty białoruskiego lub litewskiego pochodzenia o ekspresywnej wartości. Należą tu np. sufiksy: *-un* tworzący nazwy wykonawców czynności o znaczeniu pejoratywnym (por. *jedun* 'żarłok', *chapun* 'złodziej'), *-ajło* w nacechowanych ujemnie formacjach męskich (por. *jakajło* 'człowiek jakający się'; por. też Dubicka 1986: 75), *-ujło* < lit. *-uila* (tworzący w lit. m.in. pejoratywne nazwy osób, por. Otrębski 1965, t. II: 131) w ujemnie nacechowanym *chamujło* 'prostak, grubianin'. W nietypowej dla polszczyzny ogólnej funkcji nazw osób nosicieli cech występuje formant *-ota* (por. Grzegorzczkova, Puzynina 1979: 295) w formacji *niezgrabota* 'człowiek niezgrabny' wyolbrzymiający zawartą w podstawie negatywną cechę (podobny rzeczownik, ujemnie nacechowany *nieudalota* notowałam w *Bożej podszewce* T. Lubkiewicz-Urbanowicz – akcja powieści rozgrywa się na Wileńszczyźnie). Z kolei sufiks *-acz* w rzeczowniku *brechacz* (na miejscu *-un* w zapożyczonym z brs. *brechun*) jest ekspresywnie neutralny, ale formacja została utworzona od czasownika *brehać* 'łgać, kłamać' z brs. *brachác*, którego 2. znaczenie 'szczekać. mleć jęzorem' oznaczone jest kwalifikatorami: *przenośne* i *ekspresywne* SBH I 214, emocjonalność została więc przeniesiona z wyrazu podstawowego.

W powyższych rozważaniach omówione zostały tylko niektóre aspekty zjawiska ekspresywności prowincjonalnego słownictwa polszczyzny litewskiej XIX wieku. Jak wykazały badania współczesnych gwar polskich na dawnych kresach północno-wschodnich, a zwłaszcza gwar wileńskich, obecność licznych formacji ekspresywnych jest również cechą charakterystyczną tych gwar. Badacze podkreślają znacznie większą niż w polszczyźnie ogólnej, a także w polskich gwarach na obszarze etnograficznym różnorodność środków językowych wykorzystywanych do tworzenia nazw ekspresywnych, większą żywiołowość i spontaniczność procesów językowych oraz liczne wpływy języków litewskiego i białoruskiego. Jak wynika z analizy przytoczonego wyżej materiału dziewiętnastowiecznego, analogie w tym zakresie są wyraźne, a dalsze badania konieczne.

Objaśnienia skrótów

A. Słowniki

- KSGP – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911.
 SBH – *Sloŭnik belaruskich havorak paŭnočna-zachodnjaj Belarusi i jae palwaničča*, t. I–V, Minsk 1979–1986.
 SJPDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
 SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
 SWO Kar – J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, z. 1–3, Kraków 1894–1905.
 WSNP – J. Piprek, J. Ippoldt, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I–II, Warszawa 1972.

B. Skróty języków i dialektów

- brs. – białoruski
 brs. pnz. – północno-zachodnie gwary białoruskie
 dniem. – dolnoniemiecki
 hebr. – hebrajski
 lit. – litewski
 nhebr. – nowohebrajski
 niem. – niemiecki
 śrlac. – średniołaciński
 ukr. – ukraiński
 żyd. – z żydowskiego

Bibliografia

- Dubicka B., 1986. *Niektóre odrębności słowotwórcze polszczyzny wileńskiej*. Studia nad Polszczyzną Kresową, t. 4, s. 71–79.
 Grabias S., 1981. *O ekspresywności języka*. Lublin.
 Grzegorzczkova R., Puzyrnina J., 1979. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
 Kobylińska J., 1997. *Świat językowy Władysława Orkana. Słowa i stereotypy*, Kraków.
 Koniusz E., 2001. *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce.
 Koniusz E., 2005. *Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach leksyko-graficznych Jana Karłowicza*, [w:] *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. M.T. Lizisowa. Kraków, s. 149–159.
 Kowalska A., 2001. *Studia nad dialektem mazowieckim*, Warszawa.
 Kreja B., 1969. *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*, Gdańsk.
 Kurzowa Z., 1983. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 r.*, Warszawa – Kraków.

- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa – Kraków.
- Lętowski A., 1915, *Milujmy język ojczysty. Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Wilno.
- Masłowska E., 1988, *Derywacja semantyczna rzeczowników ekspresywnych*. Wrocław.
- Matuszczyk B., 2004, *Emocjonalizmy w „Słowniku” Samuela Bogumiła Lindego*, [w:] *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, red. K. Wojtczuk, Siedlce, s. 127–133.
- Otrębski J., 1965, *Gramatyka języka litewskiego*, t. 2: *Nauka o budowie wyrazów*. Warszawa.
- Walicki A., 1886, *Błędy nasze w mowie i piśmie, ku szkodzie języka polskiego popełniane, oraz prowincjonalizmy*. Kraków – Warszawa.
- Warchoń S., 1974, *Słowiańskie ekspresywa z podstawowym „-k-”, „-c-”, „-t-”, „-l-” w części sufiksalnej*, Lublin.

Expressive Words from Ancient Lithuania in Jan Kartowicz's *Słownik gwar polskich/ A Dictionary of Polish Dialects*

Abstract

The paper is regarded as a contribution to studies of expressive vocabulary in collections of regional and dialectal vocabulary of the 19th century. In this paper it was shown the part of the vocabulary the expressive character of which was confirmed either by the author of *Słownik gwar polskich* himself or by other research workers.

The most interesting emotionally characterized material, most often with a negative tinge, contains (mostly) nominal names of people. Three groups of words are especially worthy of notice because of frequency: 1. names taking (psychical) features of personality or (physical) features of sb's look into account, 2. including words connected with ethnic and religious affiliation of the borderland community, 3. including names of relationship.

Both an analysis of the material excerpted from *Słownik gwar polskich* and its comparison with an analogical one included in the paper by J. Kobylińska allow to notice that the mechanism of expressive vocabulary formation in dialects is similar.